

Siyasî Despotizmden Uzak Müsamahakâr Bir Emevî İdarecisi Profili: Ömer b. Abdülazîz

Profile of a Permissive Umayyad Administrator Without Political Despotism: Omer b. Abdulaziz

Mücahit YÜKSEL

Öğrt. Grv. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı,

*Instructor, Dr., Necmettin Erbakan University Ahmet Keleşoğlu Faculty of Theology,
Department of Arabic Language and Eloquence*

Konya / Turkey

myksl_42@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2958-7813

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 20 Ocak / January 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Mart / March 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Haziran / June 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

DOI: 10.5281/zenodo.3894261

Atıf / Citation: Yüksel, Mücahit. "Siyasî Despotizmden Uzak Müsamahakâr Bir Emevî İdarecisi Profili: Ömer b. Abdülazîz". *Van İlahiyat Dergisi*, 8/12 (Haziran 2020): 27-48. doi: 10.5281/zenodo.3894261

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/vanid> | mailto: vanyyuifd@yyu.edu.tr

Copyright © Published by Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /

Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Theology, Van, 65080, Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Özet

Muâviye b. Ebû Süfyan'ın (öl. 60/680) yönetimi ele geçirmesiyle başlayan Emevîler dönemi, hilâfetin saltanata dönüştüğü bir dönem olmuştur. Bu dönemde idarecilik yapan kişiler her ne kadar halife ünvanıyla anılsalar da yaptıkları icraatlar göz önüne alındığı zaman saltanat özelliği kendini bâriz şekilde hissettirmiştir. Bununla birlikte sekizinci Emevî Halifesi Ömer b. Abdulaâziz (öl. 101/720), yaklaşık iki yıl süren idareciliğiyle, Râşit halifelerin beşincisi ünvanını alacak şekilde diğer Emevî idarecilerinden ayrılmıştır. Ömer b. Abdulazîz'i diğer Emevî idarecilerinden ayıran en karakteristik özelliği ise, olaylara yeniden vahiy eksenli bir bakışla Râşit halifeler dönemini andıran siyaset tarzını geri getirmesi ve sorunları, Hz. Peygamber'in öğrettiği ilkeler doğrultusunda çözmeye çalışmasıdır. Bu çerçevede Ömer b. Abdulazîz, şiddet ve baskı yolunu benimseyen kendisinden önceki ve sonraki Emevî idarecilerinin aksine, ırk bağlamında Arap olmayan unsurları, fikir bağlamında da Emevî perspektifinden farklı düşünceleri benimseyen muhâlif unsurları sindirme yerine, onları dinleme, onlarla diyalog kurma ve barışçıl çözümler bulma gayretine girmiştir. Bunda da gayet başarılı olmuş ve Emevî tarihinde bütün tebeânın bey'atını almayı başaran tek idareci olarak gerçek anlamda halife olmuştur. Bu çalışmada, istibdat yöntemini seçen idareci profiliyle; müsamaha, ilim ve diyalog yolunu seçen idareci profilini bünyesinde barındıran Emevîler özelinde Ömer b. Abdulazîz'in yaklaşımı ve bu yaklaşımın olumlu sonuçları ele alınmaktadır. Zira bu, toplum içi barışın ve kaosun sebeplerini ortaya koyması bakımından idareci sınıf için iyi bir ibret tablosu olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Emevîler, Ömer b. Abdulazîz, Müsamaha, İstibdat.

Abstract

The Umayyad period, which began with Muâviye's takeover of the administration, was a period in which the caliphate became a reign. Although the executives of this period were called as caliphs, the reign feature was clearly felt when their actions were taken into consideration. However, the eighth Umayyad Caliph Omar b. Abdulaâziz was separated from the other Umayyad administrators by taking the title of fifth of the caliphs with his administration lasting about two years. The most characteristic feature that distinguishes Omar b. Abdulaziz from the other Umayyad rulers is that it brings back the political style reminiscent of the period of Râşit caliphs with a revelation-oriented view to the events and tries to solve the problems in accordance with the principles taught by the Prophet. In this context, unlike the Umayyad administrators before and after him who adopted the path of violence and oppression, Omar b. Abdulaziz endeavored to listen to them, to engage in dialogue with them and to find peaceful solutions instead of intimidating non-Arab elements in the racial context and those who adopted different ideas from the Umayyad perspective. He was very successful in this regard and became the real caliph as the only ruler who managed to take the allegiance of all the subjects in Umayyad history. In this study, with the profile of the administrator who selected the method of intelligence; in the case of the Umayyads, which have the administrative profile of choosing tolerance, science and dialogue, Omar's approach and the positive results of this approach will be discussed. This would be a good example for the ruling class in terms of revealing the causes of domestic peace and chaos.

Key Words: History of Islam, Umayyad, Omar b. Abdulaziz, Tolerance, Despotism.

Giriş

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de: “Hiç şüphesiz ki Allah size, emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.”¹ buyurmaktadır. Hz. Peygamber de bir hadisinde: “Her biriniz birer çobansınız ve yönetiminizde bulunanlardan sorumlusunuz. İmam (devlet reisi) çobandır ve yönettiği kimselerden sorumludur. Erkek, evinin

¹ Nisa 4: 58.

çobanıdır ve eli altındakilerden sorumludur. Kadın, kocasının evinin çobanıdır ve ondan sorumludur. Hizmetçi, efendisine ait malın çobanıdır ve ondan sorumludur."² buyurmaktadır. Bu ve benzeri âyet ve hadisler, toplumların yönetimi gibi bir görevi üstlenmenin mesuliyetini anlatmaktadır.

Hz. Peygamber, yaşamı boyunca bu ilkelerin en ideal örneğini sunmuş ve ondan sonra gelen Râşit halifeler de zaman zaman yaşanan sorunlara rağmen âdil ve anlayışlı yönetici profilinin güzel örneklerini sergilemişlerdir.

Ancak Emevîler'in iktidara gelişiyle birlikte yönetici profilinde nebevî ilkelerden sapmalar görünmeye başlamış ve saltanata dönüşen idarî anlayışın olumsuz yansımaları İslâm toplumunda kendisini bariz şekilde hissettirmiştir.

Tabi ki bu dönemin tüm yöneticilerini aynı şekilde değerlendirmek mümkün değildir. Emevî halifelerinin çoğunluğu genel anlamda olumsuz bir yönetici profili sergilese de aralarında kısmen ya da büyük oranda iyi yönetim sergileyen halifeler de bulunmaktadır. Bu anlamda göze çarpan en bariz örnek, Ömer b. Abdülazîz'dir. Onun halifelik dönemi, nebevî yönetim anlayışının mümkün merteye yeniden örnek alındığı ve uygulanmaya çalışıldığı bir dönem olmuş ve bunun toplumsal barışa yansımaları da kendisini göstermiştir.

Bu konuda, daha öncesinde Murtaza Köse'nin³ ve Yasin Ulutaş'ın⁴ çalışmaları olmuştur. Ancak Köse'nin çalışması konuyu daha çok sosyal hizmetler bağlamında ele alırken Ulutaş'ın çalışması ise Ömer b. Abdülazîz'in kelâmî konulardaki tavrına ağırlık vermiştir. Biz ise konuyu, siyasette yönetici-halk ilişkisinde adalet ve müsamahanın önemi noktasında ele aldık.

Bu çalışmada, çoğu Emevî halifesinin aksine âdil ve müsamahakâr bir yönetim sergileyen Ömer b. Abdülazîz'in despotizmden uzak yönetim anlayışının, genel olarak hastalıklı bir devlet bünyesini, kısa bir sürede nasıl sağlıklı hâle getirdiği konusu ele alınmaktadır. Böylece aynı devletin, olumlu ve olumsuz yöneticilerin elinde göstermiş olduğu farklılıkları kıyaslama imkânı ortaya çıkacaktır. Zira bu, sosyal hayatın düzeni ve yönetici-halk uyumu noktasında önemli bir örnek tablosu olacaktır.

² *Buhârî*. "Cuma". 44; *Müslim*. "İmâret". 20.

³ Murtaza Köse. "Sosyal Siyaset Kavramı ve Ömer b. Abdülazîz'in Sosyal Siyaseti". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34, (2010): 75-97.

⁴ Yasin Ulutaş. "Ömer Bin Abdülazîz'in Hayatı, Şahsiyeti, Kelami Görüşleri ve Kadere Dair Risalesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of Divinity Faculty of Hitit University* 16/31, (2017): 327-362.

Çalışmada ilk olarak, Ömer b. Abdülazîz'in halifelik görevini üstlenmeden önceki hayatı, ardından da -konunun aslını teşkil eden- halifelik görevini üstlenmesi ve bu süreçteki uygulamaları ele alınmaktadır.

1. Ömer b. Abdülazîz'in Halifelikten Önceki Hayatına Genel Bakış

Beşinci halife olarak da nitelenen Ömer b. Abdülazîz b. Mervân İbnü'l-Hakem b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye b. Abdüşems, Mısır'ın bir köyü olan Hulvân'da doğdu. Zira babası, 61-63/680-682 senesinde orada emir idi.⁵

Medine'de yaşayan tâbiinden 3. tabakada yer alan ve ilim, fıkıh ve vera konusunda ileri bir konumda olan Ömer b. Abdülazîz'in; Muâviye'nin vefat ettiği 60/680⁶, Hz. Hüseyin'in şehit edildiği 61/681 ve Hz. Peygamber'in eşi Meymûne'nin vefat ettiği 63/683 senesinde doğduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.⁷

Künyesi "Ebû Hafs" olan⁸ halifenin annesi, Âsım b. Ömer İbnü'l-Hattâb'ın kızı Ümmü Âsım'dır.⁹ Ömer b. Abdülazîz; beyaz tenli, ince güzel yüzlü, zayıf, güzel sakallı ve gözleri içeri doğru

⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Munî' el-Hâşimî, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 5/253; Muhammed b. İsmail b. İbrahim İbnü'l-Muğîre el-Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebîr* (Haydarabad: Dâiratu'l-Ma'arif el-Usmâniyye, t.y.), 6/174; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl* (Haydarabad – Beyrut: Meclisu Dâiratu'l-Ma'arif el-Usmâniyye - Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1952), 6/122; Ebu'l-Hasen Ali İbnü'l-Huseyn b. Ali el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, thk. Abdullah İsmail es-Sâvî (Kahire: Dâru's-Sâvî, t.y.), 276; Muhammed İbn Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Ma'bed, *es-Sikât* (Haydarabad: Dâiratu'l-Me'arif el-Usmâniyye, 1973), 5/151; Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb el-Kurtubî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh li-men Harrace lehu'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-Sahîh*, thk. Ebû Lubâbe Hüseyin (Riyâd: Dâru'l-Livâ, 1986), 3/941; Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ - Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 7/31; Ebu'l-Fidâ İmaduddin İsmail b. Ali b. Mahmud b. Muhammed b. Ömer b. Şahinşah, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer* (Mısır: el-Matbaatu'l-Hüseyniyye, t.y.), 1/200; Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehbî, *el-Iber fi Haberi men Gaber*, thk. Ebû Hacer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.), 1/91; Celaleddin es-Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, thk. Hamdî ed-Demirdâş (b.y.: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 2004), 171.

⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/151; Kurtubî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, 3/941; Salâhuddin Halil b. Aybek b. Abdullah es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000), 22/312; Muhammed b. Şakir b. Ahmed b. Abdurrahman b. Şakir b. Harun b. Şakir, *Fevâtu'l-Vefeyât*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1974), 3/133.

⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/254; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Şuayb Arnaût vdgr., 3. Basım (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 5/115.

⁸ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî, *Cümel min Ensâbi'l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 8/125; Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, 276; İbn Hibbân b. Ahmed b. Hibbân, *es-Sikât*, 5/151; Kurtubî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, 3/941; Muhammed b. Ali b. Muhammed (İbnu'l-Umrânî), *el-İnbâ fi Tarihi'l-Hulefâ*, thk. Kasım es-Sâmarrâî (Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2001), 50; Cevzî, *el-Muntazam*, 7/31; Zehebî, *el-Iber*, 1/91; Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, 171.

⁹ Bu hanımefendi, Halife Ömer İbnü'l-Hattâb'ın, halkın sorunlarını tespit etmek amacıyla yaptığı teftiş amaçlı gezisi esnasında dürüstlüğüne tanık olduğu ve annesinin süte su karıştırması talebine karşı takvalı bir tavır sergileyerek bunu

çekik bir yapıya sahipti. Alnında bir hayvan toynağı darbesi vardı. Babası onu “eşecc” (alın yarık) diye anardı. Rivayet edildiğine göre Ömer b. Abdülazîz çocuk iken binek hayvanlarından biri, attığı çiftle onu yaralamıştır.¹⁰

Ömer b. Abdülazîz delikanlılık çağına geldiği zaman; ilimle iştiğal etmek, Hz. Peygamber’in kabrini ziyaret etmek ve hacca yakın olmak düşüncesiyle babasından izin istedi ve Medine’ye geldi. Bu sırada babası, Salih b. Keysân’a mektup yazarak onun eğitimiyle ilgilenmesini istedi.¹¹

Babasının vefatının ardından, halife olan amcası Abdümelik b. Mervân (öl. 86/705) onu yanına getirdi ve kızı Fatıma ile evlendirdi. Ömer b. Abdülazîz, yönetim deneyimi yaşamadan önce gençlik yıllarında, nimetler içerisinde yaşayan ve kibirli yürüyüşe sahip bir delikanlıydı. Öyle ki “Ömer tarzı” diye anılan bir yürüyüşü vardı. Ancak yönetim sorumluluğunu üstlendikten sonra bunların hepsini bıraktığı rivayet edilir.¹²

87/705 senesinde 25 yaşındayken Halife Velid b. Abdümelik (öl. 96/715) tarafından Medine valiliğine atanan¹³ Ömer b. Abdülazîz, sadece kendi bölgesinde âdil bir yönetim sergilemekle kalmamış, ayrıca Irak valisi Haccac’ın (öl. 95/714) yanlış politikalarını da yoğun bir şekilde eleştirmiş ve Haccac’ın şikâyeti üzerine valilik görevinden alınmıştır.¹⁴ Görevden alınmasının ardından gittiği Şam’da halifenin meclisinde de zalim valilerin icraatlarını sert bir şekilde eleştirmeye devam etmiştir.¹⁵

reddeden kızıdır. Hz. Ömer, takvasından dolayı bu hanımefendiyi, oğlu Âsım ile evlendirmiştir. Belâzurî, *Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf*, 8/125; Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, 276; Cevzî, *el-Muntazam*, 7/31; İbn Şahîşah, *el-Muhtasar*, 1/200; Zehebî, *el-Iber*, 1/91; Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, 171; Abdullhayy b. Ahmed b. Muhammed İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Mahmud el-Arnaût (Dimeşk – Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1986), 2/6.

¹⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe, 2. Basım (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıryye'l-Âmme li'l-Kitab, 1992), 362; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407), 4/68; Muhammed b. el-Fazl et-Teymî et-Talhî el-İsfahânî, *Siyeru's-Selefi's-Sâlihîn*, thk. Kerem b. Hilmî b. Ferhât b. Ahmed (Riyâd: Dâru'r-Râye, t.y.), 846; Muhammed b. Mukrim b. Ali Cemaluddin İbn Manzûr, *Muhtasaru Tarihi Dimaşk li-bni Asâkir*, thk. Rûhiye en-Nahhâs vdgr. (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1984), 19/99; Zehebî, *el-Iber*, 1/91; *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 5/114; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, 2/6.

¹¹ Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Tarih*, thk. Ekrem Ziya el-Umerî, 2. Basım (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981), 1/568; Belâzurî, *Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf*, 8/127; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 5/116; Safedî, *el-Vâfi*, 22/312.

¹² Abdullah b. Abdülhakem b. A'yen b. Leys b. Râfi', *Siretu Ömer b. Abdülazîz alâ Ma Ravâhu'l-İmam Mâlik b. Enes ve Ashâbuhû*, thk. Ahmed Ubeyd, 6. Basım (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1984), 26; Safedî, *el-Vâfi*, 22/313; İbn Şakir, *Fevâtu'l-Vefeyât*, 3/133,134.

¹³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/255; Belâzurî, *Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf*, 8/128.

¹⁴ Ömer b. Abdülazîz'in, 86-93/705-712 yılları arasında yürüttüğü Medine valiliği görevinde gösterdiği başarı ve adaletli yönetimi sebebiyle, Haccac'ın zulmünden kaçan herkes, onun yönettiği Medine şehrine geliyordu. Bu da Haccac'ın tepkisini çekmiş ve onu halifeye şikâyet etmesine sebep olmuştur. (Belâzurî, *Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf*, 8/129; Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, 172.)

¹⁵ Taberî, *Tarih*, 4/19; Abdüşşâfi Muhammed Abdullatif, *el-Âlemu'l-İslâmî fi'l-Asri'l-Umevî* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2008), 154; İsrnail Yigit, *Ömer bin Abdülaziz, DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 34/53-55.

Yönetimde olduğu süre zarfında müsamahalı ve yumuşak kalpli olmaya çalışan Ömer b. Abdülazîz, halife olmadan önceki hayatında da yönetime yönlendirmelerde bulunmuş, özellikle de kendisine çok değer veren ve müşavir olarak yakınında bulunduran Süleyman b. Abdülmelik'e (öl. 99/717) bu anlamda etki etmiştir. Örneğin; Süleyman b. Abdülmelik ile birlikte hac yolundayken istirahat esnasında uyumakta olan halife, cüzzamlıların gürültü ve zil sesleriyle uyandığı zaman çok kızarak memuruna onların yakılmasını emretti. Memurun haber vermesi üzerine olaydan haberdar olan Ömer b. Abdülazîz'in, halifeyle konuşarak onların yakılması yerine çıkarılmaları konusunda halifeyi ikna ettiği aktarılmaktadır.¹⁶

Kaynaklarda zikredildiğine göre Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634) gibi 2 sene 6 ay halifelik yapan Ömer b. Abdülazîz, 101/719 senesinde 39 yaşındayken Deyr'i Sem'an'da vefat etti.¹⁷ Ölüm sebebi hakkında, Benî Ümeyye ile yaşadığı anlaşmazlıkların artmasının ardından onlar tarafından zehirlendiğine dair görüşler de bulunmaktadır.¹⁸

Ömer b. Abdülazîz hakkında menkıbe tarzı bilgilere de rastlanmaktadır. Rivayet edildiğine göre Riyah b. Ubeyde (öl. ?), Ömer b. Abdülazîz'in yanında yaşlı bir adam gördü ve daha sonra onun kim olduğunu sorduğu zaman ondan: "Bu benim kardeşim Hızır'dır. Bana müjde verdi, yönetici olacağımı ve bu görevimde âdil olacağımı söyledi" cevabını aldı.¹⁹ Başka bir rivayete göre Hâlid er-Rabeî (öl. ?): "Tevrat'ta, Ömer b. Abdülazîz'in ölümü üzerine yeryüzü ve gökyüzünün 40 sene ağladığını okudum." demiştir. Ayrıca Yûsuf b. Mâlik (öl. ?) şöyle demiştir: "Biz, Ömer'in kabrinin toprağını düzeltirken üzerimize bir parşomen düştü ve üzerinde şöyle yazıyordu: Bismillahirrahmanirrahim; Bu, Allah tarafından Ömer b. Abdülazîz'in ateşten kurtulacağına dair emanıdır."²⁰

Ancak bu rivayetler, sağlam kaynaklara dayanmayan ve Ömer b. Abdülazîz'i övme kaygısıyla uydurulmuş haberlermiş imajını vermektedir. Zira Hızır'ın (a.s.), Ömer b. Abdülazîz'e görünüp ona

¹⁶ İbn Abdulhakem, *Sîretu Ömer b. Abdulazîz*, 29-30.

¹⁷ Halife b. Hayyât, *Tarih*, 321; Muhammed b. Habîb b. Umeyye b. Amr el-Hâşimî, *el-Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstadter (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, t.y., 28; Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebîr*, 6/175; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 363; Taberî, *Tarih*, 4/68; Mutaahir b. Tahir el-Makdisî, *el-Bed'u ve't-Tarih* (Bûr Saîd: Mektebetu's-Sekâfe ed-Diniyye, t.y.), 6/47; Ebû Muhammed Afifuddin el-Yâfi'î, *Mir'âtu'l-Cinân ve İbratu'l-Yekân fî Ma'rifeti Mâ Yu'teberu min Havâdisi'z-Zeman*, thk. Halil el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/165.

¹⁸ İbn Şakir, *Fevâtu'l-Vefeyât*, 3/134.

¹⁹ Fesevî, *el-Ma'rif ve't-Tarih*, 1/577; Ebû Bekir Muhammed İbnü'l-Hüseyn b. Abdullah el-Âcurrî, *Ahbâru Ebî Hafs Ömer İbnu Abdulazîz ve Sîretuhû*, thk. Abdullah Abdurrahim Aylân, 2. Basım (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1980), 53; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 5/122.

²⁰ İsfahânî, *Siyeru's-Selefi's-Sâlihîn*, 848.

geleceğe dair haberler vermesi, İslâmî ilkelerle bağdaşmamaktadır. Tevrat'ta Ömer b. Abdülazîz'den bahsedilmesi ise kronolojik açıdan imkânsızdır. Yûsuf b. Mâlik'in rivayeti de İslâmî ilkelerle bağdaşmamaktadır.

2. Ömer b. Abdülazîz'in Halifeliği ve Despotizmden Uzak Yönetim Anlayışı

Ömer b. Abdülazîz, 99/717 senesinde Cuma günü Dâbık'ta yönetimi üstlendi ve Emevîler'in sekizinci halifesi oldu.²¹ Kaynaklarda anlatıldığına göre; aslında Süleyman b. Abdülmelik (öl. 99/717)'in, "Eyyûb" adında bir oğlu vardı ve onu veliaht tayin etmişti. Fakat Eyyûb, babası hayattayken vefat etti. Süleyman b. Abdülmelik'in müşaviri konumunda bir âlim olan Recâ b. Hayve (öl. 112/730), iyi bir halife istediği için, sonraki halife konusunu hasta durumdaki Süleyman b. Abdülmelik ile konuştu. Süleyman, oğlu Dâvud b. Süleyman'ı dile getirince, onun Konstantiniyye'de olduğunu ve sağ olup olmadığını bilmediğini söyledi. Ardından kendisine danıştığı zaman Ömer b. Abdülazîz'i tavsiye etti. O da bunu kabul etti ve ardından Yezîd b. Abdülmelik'i (öl. 105/724) veliaht ilan etti.²²

Devletin sorunlarını çok iyi gözleyen ve dış bünyedeki büyümenin aksine içerdeki zayıflığı ve çürümeyi tespit eden Ömer b. Abdülazîz, ilk iş olarak Konstantiniyye (İstanbul) kuşatmasında bulunan Mesleme b. Abdülmelik (öl. 121/739) komutasındaki orduya kuşatmayı kaldırıp geri dönme emrini verdi.²³

Bu bağlamda fetih hareketlerini yavaşlatan ve sağlıksız bir büyüme yerine iç bünyenin sağlamlştırılmasına önem veren Ömer b. Abdülazîz, toplumun tepkisini çeken haksız uygulamaların kaldırılması ve muhalif grupların dinlenip çözüm yollarının üretilmesi işine yöneldi. Onun, hilafeti devraldığı zaman minberde yaptığı şu konuşması, takip edeceği genel siyaseti de özetlemektedir:

"Ey insanlar! Kim bizim yanımızda yer alırsa beş şey için bulsun: Bize ulaşamayan birisinin ihtiyacını ulaştırmak, yanlış yaptığımız zaman doğruyu göstermek, yüklendiği zaman emaneti yerine getirmek, iyilik

²¹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 27; İbnu'l-Umrânî, *el-İnbâ fî Tarihi'l-Hulefâ*, 50.

²² İbn Abdulhakem, *Sîretü Ömer b. Abdulazîz*, 33,34,35; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/259; Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb Miskeveyh, *Tecâribu'l-Ümem ve Te'âkubu'l-Himem*, thk. Ebu'l-Kasım İmâmî (Tahran: Serûş, 2000), 2/457,458; Cevzî, *el-Muntazam*, 7/32; İzzuddin İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, thk. Ömer Abdusselam Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1997), 4/96; Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik el-Asâmî, *Semtu'n-Nücûmi'l-Avâlî fî Enbâi'l-Evâil ve't-Tevâlî*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 3/309.

²³ Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, 276; Miskeveyh, *Tecâribu'l-Ümem*, 2/461.

konusunda yardım etmek ve kendisini ilgilendirmeyen hususların peşinden gitmemek. Kim böyle olursa gelsin, aksi hâlde bize yaklaşmasın.”²⁴

Ömer b. Abdülazîz, bey‘at işi tamamlandıktan sonra eşi Fatıma bt. Abdülmelik’e şöyle dedi: “Eğer benimle birlikte kalmak istiyorsan yanındaki para, mücevher ve takıları Müslümanların beytülmaline iade et; çünkü onlar Müslümanlarındır. Zira ben, sen ve onlarla bir araya gelmem.” O da eşine muhalefet etmedi ve elindekileri iade etti. Ömer’in vefatından sonra Yezîd, kardeşi Fatıma’ya: “Ömer sana haksızlık etti” diyerek bu takıları iade etmek istedi fakat o: “Asla, ben hayattayken ona itaat edip de vefatından sonra isyan etmem” dedi ve bundan kaçındı.²⁵ Ayrıca halife, Velîd b. Abdülmelik’in Mağrib toprağından getirip kendisine verdiği yüzük taşını çıkardı ve Muâviye’den kendi zamanına kadar haksız olarak ele geçen bütün malları beytülmale iade etti.²⁶

Ömer b. Abdülazîz’in bu alandaki çalışmalarını anlatan Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm şöyle demektedir: “Ömer b. Abdülazîz, bana mektup yazdı ve divanları kontrol edip kendisinden önce yapılmış haksızlıklar ya da verilmiş sözler varsa teslim edilmesini, hak sahibi ölmüşse varislerine verilmesini bildirdi...” Yine halife, ona yazdığı başka bir yazıda, “oturmamasını ve insanların arasına çıkmasını, hiç kimseyi diğerinin önüne geçirmemesini, halifenin yakını diye kimseye ayrıcalık tanımamasını”²⁷ söyledi.

Halifenin bu çerçevede yaptığı bir diğer uygulama ise, Hz. Peygamber’in Fedek arazisini Benî Ümeyye’den alıp beytülmale iade etmek oldu.²⁸ Benî Ümeyye tarafından gasbedilen her şeyi sahiplerine iade eden halife, yanına gelip de kavminin tepkisinden korkup korkmadığını hatırlatanlara: “Kıyamet günü dışında bir günle mi beni korkutuyorsunuz?” cevabını vermiştir.²⁹

²⁴ Belâzurî, *Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf*, 8/127. Ömer b. Abdülazîz’in: “Hiçbir şey, hilmin ilme ve affın da güce eşlik ettiğinden daha güzel şekilde başka bir şeye eşlik etmemiştir.” (Belâzurî, *Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf*, 8/132.) ve “Kim, sadece zulümlle ıslah ederse o ıslah edemez. Vallahi insanları, dinimi helak ederek ıslah etmem.” (İbn Abdülhakem, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 75.) gibi sözlerinin yanı sıra dönemin büyüklerinin: “Ömer b. Abdülazîz’in tek çabası, haksızlıkları önlemek ve insanlar arasında hakların adil paylaşımıydı.” (Ebû Yûsuf Ya‘kûb b. İbrahim b. Habib b. Sa‘d, *el-Harâc*, thk. Taha Abdurraûf Sa‘d - Sa‘d Hasan Muhammed (Kahire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Turâs, t.y.), 26.) sözü de onun yönetim hususundaki ilkesini göstermektedir.

²⁵ İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/98; Asâmî, *Semtu’n-Nücûm*, 3/311.

²⁶ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 5/263.

²⁷ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 5/264.

²⁸ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 31; Zehebî, *Siyeru A‘lâmî’n-Nubelâ*, 5/128.

²⁹ Ebû Hanife Ahmed b. Dâvûd ed-Dîneverî, *el-Ahbâru’t-Tivâl*, thk. Abdulmun‘im Âmir (Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabî-İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâhu, 1960), 331.

Devlet yönetiminde ortak akla önem veren Ömer b. Abdülazîz³⁰, şûrâ prensibini atıl duruma getirip sadece teoride bırakan önceki Emevî halifelerinin aksine, halife olarak Medine'ye gelir gelmez meşhur Urve b. Zübeyir (öl. 94/713), Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd öl. 98/716), Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Haris (öl. 94/712), Süleyman b. Yesâr (öl. 107/725), Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir (öl. 107/725), Sâlim b. Abdullah b. Amr (öl. 106/724) ve Hârice b. Zeyd b. Sabit (öl. 104/722) gibi fakihlerin de iştirak ettiği ve faaliyetlerini denetleyecek olan bir istişare heyeti kurdu.³¹

Yine önceki Emevî halifelerinin aksine valileri kontrolsüz bırakmayan ve devamlı surette teftiş ederek yer yer yönlendirmelerde bulunan Ömer b. Abdülazîz, halka kötü muamelede bulunan ve görevini suistimal eden valilere gerekli uyarıları yapmış ve bazılarını da görevden almıştır. Örneğin; bir valisi ona mektup yazarak: “Şehrimiz harap oldu, eğer Emîrû'l-Mü'minîn uygun görürse orayı onaralım” dediği zaman ona cevaben yazdığı mektupta: “Şehir hakkında yazdıklarınızı anladım. Orayı adaletle sağlamaştırın ve yollarını zulümden temizleyin. Oranın onarılması bu şekildedir.” demiştir.³² Ayrıca Ömer b. Abdülazîz, valilerinden birine yazdığı mektupta: “İnsanlar karşısında gücün seni onlara zulmetmeye çağırırsa Allah'ın gücünü hatırla...” demiştir.³³

Halife yeri geldiği zaman, halka zulmeden ve yolsuzluklara adı karışan valileri ve diğer memurları da görevlerinden aldı ve onların yerine hangi kabileden olduklarına bakmaksızın dindar ve dürüst yeni memurlar tayin etti. Valilik, kadılık ve vergi memurluğu görevlerini halifelikle birlikte dört temel esas kabul ederek özellikle kadılık görevine hukuk bilgisi yanında takvâsıyla temayüz etmiş âlimleri getirdi.³⁴ Bu çerçevede, zorba olmaları sebebiyle Mühelleb ailesini sevmediğini söyleyen Ömer b. Abdülazîz, Yezîd b. Mühelleb'i (öl. 102/720) Horasan valiliğinden azletti ve Horasan'dan beytülmale gelecek malları vermediği için onu hapsedti.³⁵ Ayrıca Kureyş'e müntesip dayılarından bir adamı, kadılık görevine atamıştı. İki davalı geldiği zaman bu kadı, olayla çok ilgilenmeden müddeinin iddia ettiği ziyanın karşılanmasına karar verdi. Bunun üzerine halife ona mektup yazdı ve “Biz seni ziyana uğratman için o göreve atamadık” dedikten sonra onu görevden azletti.³⁶ Yine Haccâc'ın kardeşi

³⁰ Köse, “Sosyal Siyaset Kavramı ve Ömer b. Abdülazîz'in Sosyal Siyaseti”, 75-97.

³¹ Cevzi, *el-Muntazam*, 6/278; İbn Şahinşah, *el-Muhtasar*, 1/198; Yiğit, “Ömer b. Abdülazîz”, 34/53-55.

³² İsfahânî, *Siyeru's-Selefi's-Sâlihîn*, 847.

³³ İbn Manzûr, *Muhtasarü Tarihi Dimaşk*, 19/116; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 5/131.

³⁴ Yiğit, “Ömer b. Abdülazîz”, 34/53-55.

³⁵ Makdisî, *el-Bed'u ve't-Tarih*, 6/46; Miskeveyh, *Tecâribu'l-Ümem*, 2/461; Osman Aydınlı, *Fethinden Sasaniler'in Yıkılışına kadar Semerkant Tarihi* (İstanbul: İsam Yayınları, 2011), 237.

³⁶ Belâzurî, *Cümel min Ensâbi'l-Eşraf*, 8/130.

Muhammed b. Yusuf, toprağın verimli ya da kurak olduğuna bakmadan Yemen halkına harac vergisi koymuştu. Ömer b. Abdulaziz, halife olup da âmili, durumu kendisine bildirince ona şöyle yazdı: “Bu vergiyi kaldır ve insanlardan sadece akan ya da yağmurla sulanan topraklardan uşûr, su çarkıyla sulanan topraklardan ise uşûrun yarısını al” dedi.³⁷

Ömer b. Abdülazîz, zor anlarında valilerine yol da göstermiştir. Cezire kadısı ve harac memuru olan Meymun b. Mihrân, halifeye mektup yazarak yönetimin ağırlığından ve halkın durumundan şikâyetle bulundu. O da yazdığı cevabi mektupta: “Ben seni sıkıntıya sokacak bir şeyle görevlendirmedim; iyi olanı topla ve sana açıkça belli olan gerçekle hükmet. Eğer sana karışık gelen bir durum olursa onu da bize bildir. Zira bir husus insanlara ağır gelirse onu bırakırlar” dedi.³⁸ Yine Meymun b. Mihrân dedi ki: “Ömer beni vali olarak atadı ve ‘Eğer sana doğruya uymayan bir yazım gelirse onu duvara çarp’ dedi.”³⁹ Ömer b. Abdülazîz, kadılarında birini azletti. Kadı gelip de niçin görevden alındığını sorduğu zaman: “Çünkü sana mahkeme için gelen davalılardan daha çok konuşuyorsun.” dedi. Bir valisine yazdığı yazıda ise: “Yönettiğin insanları çocukların yerine koy. Onların büyüklerine saygı göster, küçüklerine merhamet et, yetişkinlerine de değer ver.” dedi.⁴⁰

Kul hakkına girmekten çok korkan halife, bu hususta da çok hassas davranmıştır. Halka, mazlumun yanında olduğunu ve memurlardan şikâyetçi olanların doğrudan kendisine başvurabileceğini bildirdi. Cuma gününü mezâlîm mahkemesi duruşmalarına ayırdı. İdam ve el kesme cezalarının kendisinden izin alınmadan uygulanmasını, suçlulara dayak atılmasını yasakladı.⁴¹ Evzaî'nin naklettiğine göre Ömer b. Abdülazîz, bir adamı cezalandıracağı zaman üç gün hapiste tutar sonra cezalandırırdı. Çünkü acele edip de öfkeli olduğu ilk anda onu cezalandırmak istemezdi.⁴² Ayrıca o, Müslümanların işini yaparken devletin mumunu, kendi işini yaparken de kendi mumunu kullanırdı.⁴³

Ömer b. Abdülazîz ile birlikte son bulan bir diğer hastalık da adam kayırma ve iltimas oldu. Zira halife olduğu zaman insanlar onun yanına geldiler, fakat kendilerine de ancak halka verdiği kadar

³⁷ Belâzurî, *Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf*, 8/140.

³⁸ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 128.

³⁹ İsfahânî, *Siyeru's-Selefi's-Sâlihîn*, 858.

⁴⁰ Belâzurî, *Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf*, 8/139.

⁴¹ Yiğit, “Ömer b. Abdülazîz”, 34/53-55.

⁴² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 5/133.

⁴³ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Tarih*, 1/579; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 5/136.

verdiğini gördükleri zaman onun yanından ayrıldılar.⁴⁴ Halife olduğu günden itibaren adaleti temin, zulmü ortadan kaldırmak ve hevayı terk etmek için çalışan halife, insanlara şöyle demiştir:

“Ey insanlar! Şehirlerinize gidin; ben sizi burada unuturum ve şehirlerinizde hatırlarım. Zira size valiler atadım ve onlara sadece sizin hayrınıza olan şeyler söyledim. Kim, validen bir haksızlık görürse onunla ilgilenmek benim görevimdir. Haksızlık görmediği zaman ise onu görmem. Allah’a yemin ederim ki ben, kendimi ve ailemi bu maldan men ettim. Sonra sizden sakınırsam o zaman cimrilik yapmış olurum...”⁴⁵

İç barışa büyük önem veren Ömer b. Abdülazîz, muhalif gruplara karşı da âdil bir yönetim uyguladı. Onlarla mücadelede ikna yolunu benimseyip, mecbur kalmadıkça silâh kullanılmasına izin vermedi. Kendileriyle çeşitli konuları tartışarak Yezîd b. Abdülmelik’in veliahtlığı hariç diğer bütün meselelerde görüşlerini onlara kabul ettirdi. Böylece Şîa ve Hâricîler yönetimle barış içinde yaşadılar.⁴⁶

Halife, Hâricîlere mektup yazarak şöyle demiştir:

“Sizi, Allah’ın Kitabına ve Peygamberinin sünnetine çağırıyorum. Kuşkusuz ki Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: ‘Allah’a çağırın, salih amel işleyen ve kuşkusuz ki ben Müslümanlardanım diyen kişiden daha güzel sözlü kim olabilir ki.’ Ayrıca şöyle buyurmuştur: ‘Rabb’inin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır, onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz Senin Rabbin, yolundan sapanları da hidayeti bulanları da en iyi bilendir.’” (Nahl, 125.)

Şimdi ben, kanlarınız hususunda büyükleriniz gibi yapmamanız için size Allah’ı hatırlatıyorum. ‘Büyükleriniz ki böbürlenip insanlara gösteriş yapmak için yurtlarından çıkmışlardı ve Allah’ın yolundan alıkoyuyorlardı. Allah ise onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştı.’ (Enfâl, 47.) Hangi günahtan dolayı dininizden çıkıyorsunuz ve haram olan kanı helal sayıp haram mala saldırıyorsunuz? Eğer Ebû Bekir ve Ömer’in günahları, kendilerinin yönetimleri altında bulunanları dinlerinden çıkaracak olsaydı şüphesiz onların da günahları vardı. Atalarınız, cemaatleri içerisinde bulunuyorlardı ve sizin askerlere karşı çıktığımız gibi cemaatin içinde isyana kalkışmamışlardı. Şimdi siz, sadece kırk küsur adamsınız. Allah’a yemin olsun ki benim çocuklarım gibi olsanız bile yönetimi elimizde olan hususlardan halk için hazırladığımız şeylere razı olmazsanız, kanlarınızı Allah’ın rızasını ve ahiret yurdunu umarak akıtırım. Zira Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ‘İşte ahiret yurdu. Biz, onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız. Sonuç, Allah’a karşı gelmekten sakınanlarındır.’ (Kasas 28: 83.) Kabul ederseniz bu samimi bir nasihattir. Sizi aldatmaya çalıştığımı düşünürseniz, zaten nasihat edenler

⁴⁴ Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-Tarih*, 1/570.

⁴⁵ Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-Tarih*, 1/574; Cevzî, *el-Muntazam*, 7/42.

⁴⁶ Yiğit, “Ömer b. Abdülazîz”, 34/53-55.

öteden beri başkalarını aldatmaya çalışmakla itham edilmiştir. Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun"⁴⁷

100/718 senesinde Hâricîler hurûc ettikleri zaman Ömer b. Abdülazîz, Irak valisi Abdulhamid b. Abdurrahman b. Zeyd İbnü'l-Hattab (öl. ?)'a mektup yazdı ve onları, Allah'ın Kitab'ı ve Peygamber'inin Sünnet'i ile amel etmeye çağırmasını emretti.⁴⁸ Abdulhamid, onları ikna edemeyince bir ordu gönderdi ve Haruriyye'de onları hezimete uğrattı. Ömer b. Abdülazîz, Benî Yeşkur'dan Şevzeb lakaplı Bistam adındaki Haricî'ye mektup yazarak şöyle dedi: "Duydum ki sen, Allah ve Rasûlü için öfkeleniyormuşsun. Sen bu hususta benden daha önde değilsin. Gel seninle münakaşa edelim. Doğru bizim söylediğimizse diğer insanlarla birlikte sen de ona girersin. Eğer sen doğruyu söylüyorsan biz de gereğini yaparız." Bistam da şöyle cevap gönderdi: "İnsafı davrandın. Seninle münazara etmek üzere iki adamımı gönderiyorum." İki adam Ömer'in yanına geldikleri zaman onunla uzun uzun konuştular. Hatta ona: "Bize Yezid'den haber ver. Senden sonra halife olmasını niçin kabul ettin?" dediler. O: "Bu, benim dışımda oldu" dedi. Onlar: "Peki sen malını başka birine versen ve güvenilir olmayan birini ona vekil tayin etse, güvenilir olmayan birine onu bırakmaya razı olur musun?" dediler.⁴⁹

Bunun üzerine Ömer b. Abdülazîz, düşünmek üzere onlardan üç gün izin istedi ve onlar da onun yanından çıktılar. Bu, Mervân'a ulaştığı zaman ellerindeki malların gitmesinden ve Yezid'in hal' edilmesinden korkarak komplo ile halifeyi zehirlediler. Onlar çıktıktan üç gün sonra halife vefat etti.⁵⁰

Haricîler, Ömer b. Abdülazîz'in davranışlarını ve haksız bir şekilde alınan malları iade ettiğini öğrendikleri zaman, "Bizim onunla savaşmamız doğru olmaz" demişlerdir.⁵¹

Aynı şekilde *Kaderiyye* görüşünü benimseyenlerle ilmî münazaralara girişen Ömer b. Abdülazîz, liderleri Gaylân ed-Dımeşkî'yi (öl. 120/738) de ikna etmeyi başarmıştır.⁵²

⁴⁷ İbn Abdülhakem, *Sîretü Ömer b. Abdulazîz*, 75.

⁴⁸ Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 2/461.

⁴⁹ Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 2/462.

⁵⁰ Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 2/463.

⁵¹ Cevzî, *el-Muntazam*, 7/33.

⁵² Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", 34/53-55. Gaylan ed-Dımeşkî'nin Ömer b. Abdülazîz'e yazdığı mektup ve onun da Kaderiye'ye yazdığı reddiye konusunda detaylı bilgi için bk. Ulutaş, "Ömer Bin Abdülaziz'in Hayatı, Şahsiyeti, Kelami Görüşleri ve Kadere Dair Risalesi", 327-362; Ömer b. Abdulaziz: *er-Risale fi'r-Reddi Ale'l Kaderiyye*, Çev. Cemalettin Erdemci, *Sıirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014): 192-203.

Ayrıca halife, 41/661 yılından itibaren uygulanmakta olan, Cuma namazlarında Hz. Ali'ye sövme uygulamasını kaldırdı ve onun yerine Nahl Sûresi'nin 90. ayetinin okunmasını emretti.⁵³

Ömer b. Abdülazîz'in hilafetiyle birlikte değişime uğrayan bir başka husus da *mevâlîye* karşı takınılan tavır olmuştur. Zira o, Emevî iktidarıyla birlikte ikinci sınıf Müslüman muamelesi gören *mevâlîye*, Arap asıllı Müslümanlarla eşit muamele etti.⁵⁴

Genel olarak Ömer b. Abdülazîz dönemine kadar Emevî idarecileri, *mevâlîye* âdil davranmıyordu ve bazı istisnalar dışında Ömer b. Abdülazîz dönemine kadar Emevî Devleti'nin valilerinin büyük bir çoğunluğu *mevâlîye* karşı haksız uygulamalarda bulunuyordu.⁵⁵

Abdülmelik b. Mervân (65-86/685-705) döneminde Irak genel valisi olan Haccâc b. Yusuf es-Sekafî, mâlî krizi gerekçe göstererek yeni Müslüman olan *mevâlîden* cizye almaya başlamıştı. Ömer b. Abdülazîz halife olduktan sonra tüm valilerine birer mektup göndererek *mevâlîye* karşı insafli davranmalarını emretmiş ve Müslüman olanlardan cizye vergisinin kaldırılmasını istemiştir.⁵⁶

Aynı şekilde gayrimüslimlerin taleplerini de dikkâte alan halife, haksız yere ellerinden alınan kiliselerini, evlerini ve diğer mallarını iade ederek mağduriyetlerini giderdi. Yaşlı ve bakıma muhtaç olan gayri müslimlere bütçeden pay ayırdı. Ayrıca onlara karşı tebliğ faaliyetleri de başlattı ve bu icraatların neticesinde Berberî kabilelerinin tamamı, Horasan ve Mısır halkının çoğu ve Mâverâünnehir'de bazı mahallî hükümdarlar halklarıyla birlikte Müslüman oldular.⁵⁷

Ömer b. Abdülazîz, zimmilere karşı tavrı noktasında valilerinin etkisinde kalmak bir yana zaman zaman onları da yönlendirmiştir. Basra Valisi Adiy b. Ertât, kendisine bir mektup yazarak: "Zimmilerden bir topluluk, cizyeden korktukları için İslâm'a sığındılar. Müminlerin emiri bu konudaki görüşünü bana yazsın?" dediği zaman ona yazdığı cevabi mektupta şu ifadelere yer vermiştir:

⁵³ "Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alınız diye size böyle öğüt veriyor." İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/98; İbn Ehrûn b. Tûmâ el-Malfî Ebu'l-Ferec İbnü'l-Abri, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, thk. Antuvan Salihanî el-Yesûî (Beyrut: Dâru's-Şark, 1992), 114; İbn Şahinşah, *el-Muhtasar*, 1/201; Zeynuddin İbnü'l-Verdî, *Tarihu İbni'l-Verdî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 1/172.

⁵⁴ Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", 34/53-55.

⁵⁵ İsmail Hakkı Atçeken, "Ömer b. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2002), 69-88.

⁵⁶ Atçeken, "Ömer b. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları", 69-88.

⁵⁷ Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", 34/53-55.

“Allah Teâlâ, Peygamber’ini davetçi olarak gönderdi, vergi toplayıcısı olarak değil. Kim Müslümanların arasına katılmışsa, Müslümanların lehine olan onun da lehine, aleyhine olan onun da aleyhinedir. Duruma bak! Zimmilerden kim Müslüman olduğunu söylüyorsa, sünnet olmuşsa ve Kur’ân’dan sûreler okuyorsa ondan cizye alma.” “Din, şeytanın vesvesesiyle ve sultanın kabalılığıyla durmaz. O halde her hak sahibine hakkını ver.” “Yüce Allah, cizyeyi ancak haddi aşarak İslâm’dan yüz çevirenler için kılmıştır. Senden önceki zimmilerin durumuna bak; yaşlanarlara ve güçten düşenlere beytûlmalden yardım et.”⁵⁸

Yine Adiy b. Ertât’a yazdığı bir başka mektupta; Ehli Zimme’yi gözetmesini, onlara yumuşak davranmasını, yaşlanmış ve malı olmayan kişilere infakta bulunmasını emretmiştir.⁵⁹

Hulefa-i Raşidîn ve daha sonraki dönemlerde gayrimüslimlerin Müslümanlar tarafından giyilen elbiseleri giymeleri yasaklanmıştır.⁶⁰ Fakat Muâviye b. Ebû Süfyân döneminde ehl-i kitap ile yaşanan yakınlaşma sonucunda bu uygulama konusundaki hassasiyet ortadan kalkmıştı. Ömer b. Abdülazîz, halife olduğu zaman valilere gönderdiği genelgede, buna uyulmasını emretmiştir.⁶¹ Aslında bu yasağın sebebi, zimmileri korumaktı. Zira Müslümanın yerine getirmeye yükümlü olduğu dinî sorumluluklar, diğer din mensupları için söz konusu değildir. Hâl böyle olunca Müslümanlarla aynı kıyafeti giyip aynı ismi taşımaları durumunda bu insanların Müslüman oldukları zannedilerek bu dinî görevleri yerine getirmekten sorumlu tutulmaları ve yerine getirmemeleri durumunda cezalandırılmaları söz konusu olacaktı.⁶²

Haksızlığa uğrayan herkes Ömer b. Abdülazîz’e rahatlıkla ulaşabilirdi. Bir gün Hıms halkından saçı sakalı ağarmış bir zimmi gelerek: “Ey Müminlerin emiri! Senden Allah’ın Kitabı’na göre hüküm vermeni isterim” dedi. O da meselenin ne olduğunu sorunca zimmi, halifenin yanında oturan Abbâs İbnü’l-Velîd b. Abdülmelik’in, kendisine ait toprağı gasbettiğini söyledi. Bunun üzerine halife, Abbâs’a dönüp: “Ne diyorsun?” diyerek ondan savunma istedi. O da şöyle dedi: “Halife Velîd b. Abdülmelik, onu bana iktâ olarak verdi ve buna dair bir yazı yazdı” dedi. Ömer bu kez, zimmiye dönüp

⁵⁸ Belâzurî, *Cümel min Ensâbi’l-Esrâf*, 8/146,147. Cerrâh b. Abdullah, Horasan valisi olduğu zaman Müslüman oluşundan şüphelendiği kişilerden cizye aldı. Ömer b. Abdülazîz ona mektup yazıp cizye almamasını söyledi. İnsanlar hızla Müslüman olmaya başlayınca Cerrâh b. Abdullah’ın etrafındaki kişiler, bunun cizyeden kurtulmak için olduğunu söylediler ve onları sünnet olmayla denemesini söylediler. Cerrâh bunu Ömer’e yazınca o şu cevabı verdi: “Yüce Allah, Hz. Peygamber’i davetçi olarak göndermiştir, sünnetçi olarak değil.” (Miskeveyh, *Tecâribu’l-Ümem*, 2/465.)

⁵⁹ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtu’z-Zaman fi Tevârihi’l-A’yân*, thk. Muhammed Berakât vdgr. (Dümeşk: Dâru’r-Risâle el-Âlemiyye, 2013), 10/264.

⁶⁰ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 232.

⁶¹ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 140.

⁶² Mehmet Mahfuz Söylemez, “İlk Dönem İslam Toplumunda Gayrimüslimlerin Yeri: Haklar ve Hoşgörü”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2010): 99-124.

ne diyeceğini sordu. O: “Ey Müminlerin emiri! Senden Allah’ın Kitabı’na göre hüküm vermeni isterim” dedi. Bunun üzerine Ömer b. Abdülazîz: “Allah’ın Kitab’ı, uyulmaya Velid b. Abdülmelik’in kitabından daha layıktır; kalk Abbâs, ve ona malını geri ver” dedi. O da emri yerine getirdi.⁶³

Söylendiğine göre Hıristiyanlar, yıkılmayacağı ve iskân edilmeyeceğine dair kendilerine söz verilen kiliseleri için halifenin yanına geldiler ve beraberlerinde bu konudaki yazıyı da getirdiler. Ömer, buna karşılık kendilerine teklif edilen fiyatı artırdı ve 100 bin dirheme kadar çıktı. Fakat onlar kabul etmediler. Bunun üzerine Ömer, Muhammed b. Süveyd el-Fihri’ye mektup yazarak, kiliselerini onlara geri vermesini ya da onları razı etmesini istedi. O ve diğer insanlar bunu yadırgadılar ve aralarındaki fıkıh ehline durumu göturdüler. Onlar da şöyle dediler: “Bu, büyük bir durumdur. İçinde namaz kılmak için ezan okuduğumuz ve toplandığımız camimizi onlara verelim ve onlar da onu yıkıp kiliseye çevirsin öyle mi?!” İçlerinden biri de şöyle dedi: “Bir çözüm var: Onların, şehirlerinin etrafında; Deyru Merân, Bâbu Tûma, Râhib vs. gibi büyük kiliseleri var. İsterlerse onlara kiliselerini verelim ve şehrin etrafındaki bütün kiliselerini yıkalım, isterlerse Gûtâ’daki bütün kiliseler onlara bırakılsın ve bunu da kayıt altına alalım. Bunun karşılığında da taleplerinden vaz geçsinler. Bunun üzerine onlar çağrıldılar ve kendilerine teklif sunuldu. Onlar da kendi aralarında durumu görüşmek istediler ve kendilerine tanınan üç günün ardından teklifi kabul ettiler. Durum halifeye haber verildi. Ömer b. Abdülazîz, buna sevindi ve şehir etrafındaki kiliselerinin yıkılmayıp yerleşime açılmayacağına dair onlara güvence verdi. Zira bunlar savaş yoluyla; o ise sulh yoluyla alınmıştı.⁶⁴

Ömer b. Abdülazîz aynı zamanda kibirden uzak, mütevazi bir halifeydi. Valilik yıllarından itibaren bu mütevazi tavrını daima sürdürmüştür. Rivayet edildiğine göre o, Medine valisi olduğu sırada Saîd İbnü’l-Müseyyeb’e bir elçi göndererek bir mesele sordu. Saîd, emir ve halifelerin yanına gelmeyen vakur bir âlimdi. Ömer b. Abdülazîz’in elçisi hata yaptı ve ona: “Emir seni çağırıyor” dedi. O da ayakkabılarını aldı ve onun yanına geldi. Ömer onu gördüğü zaman, “sadece bir soruyu sormak için elçiyi gönderdiğini ve kendisini çağırmadığını” ifade ederek özür beyan etti. Yine bir gece Ömer b. Abdülazîz, namaz kılmak için camiye gitti, sesi güzeldi. Saîd İbnü’l-Müseyyeb’in yakınında namaz kılıyordu. Saîd, yanındaki hizmetçisine, “Şu okuyan kişiyi uzaklaştır, sesiyle bizi rahatsız ediyor” dedi. Bu sırada o, namazına devam etmekteydi. Saîd, hizmetçisini azarladı. Hizmetçisi de ona, “Cami bizim

⁶³ İsfahânî, *Siyeru’s-Selefi’s-Sâlihîn*, 856.

⁶⁴ İbn Manzûr, *Muhtasarü Tarihi Dımaşk*, 1/268.

değil” diyerek karşılık verdi. Ömer bu diyalogu duyunca ayakkabılarını aldı ve caminin uzak bir köşesine gitti.⁶⁵

Halife olduğu zaman insanlar onun önünde ayağa kalktıklarında onlara şöyle dedi: “Ey insanlar! Siz kalkarsanız biz de kalkarız, siz oturursanız biz de otururuz. İnsanlar ancak Âlemlerin Rabbi için ayağa kalkarlar....”⁶⁶

Onun halife olmasında vesile olan ve devamlı surette yanında bir müşavir olarak bulunan Recâ b. Hayve anlatıyor: “Bir gece sohbeti sırasında Ömer b. Abdülazîz’in yanındaydım. Lamba nerdeyse sönmek üzereydi. Onu düzeltmek için kalktım. Ömer: “Bırak! Kişinin, misafirine hizmet ettirmesi cahilliktir” dedi. Sonra kalktı ve hizmetçisinin de uyuduğunu gördü. Onu uyandırmadı ve lambayı kendisi yaktı. Sonra şöyle dedi: “Kalktığım da Ömer b. Abdülazîz idim, döndüğümde de Ömer b. Abdülazîz’im.”⁶⁷

Aynı şekilde Ömer b. Abdülazîz, halife olduğu zaman kendisine getirilen saray atlarına binmedi, onları sattırıp parasını beytülmale aktardı ve sarayda Süleyman b. Abdülmelik’in oturduğu lüks döşemeye oturmadı. Sonra camide minbere çıkıp şu konuşmayı yaptı:

“Peygamberinizden sonra Peygamber ve ona inen kitabınızdan sonra kitabınız yoktur. Dikkat edin! Allah Teâlâ’nın helal kıldığı, kıyamet gününe kadar helaldir. Haram kıldığı da kıyamet gününe kadar haramdır. Ben bir kadı değil, icraatçıyım. Bir bid’atçı değil tâbi olanım. Allah’a isyan olan hususta kimseye itaat edilmez. Ben, sizden daha üstün değilim. Sizden birisiyim. Ne var ki Allah Teâlâ, bana sizden daha ağır bir yük verdi.”⁶⁸

Saîd b. Süveyd dedi ki: Ömer, Cuma günü önü ve arkası yamalı bir gömlekle çıktı. “Ey Müminlerin emiri! Daha iyi bir elbise giysen ya; bugün Cuma” dedim. Bir süre başını eğdi. Sonra kaldırdı ve şöyle dedi: “En iyi tutumluluk, zenginlik anında olandır; en iyi af da güçlü olduğun anda yapılandır.”⁶⁹ Ayrıca Mesleme b. Abdülmelik, hastalığı sırasında Ömer’in yanına girdiği zaman onun

⁶⁵ İbn Abdülhakem, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 27.

⁶⁶ İbn Abdülhakem, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 39.

⁶⁷ Fesevî, *el-Ma’rifê ve’t-Tarih*, 1/578; Belâzurî, *Cümel min Ensâbi’l-Eşraf*, 8/131; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, 5/136; Yâfi’î, *Mir’âtu’l-Cinân*, 1/166; Suyûtî, *Tarihu’l-Hulefâ*, 178; Asâmî, *Semtu’n-Nücûm*, 3/320.

⁶⁸ İbn Abdülhakem, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 38; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 5/262; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, 5/126; Ebu’l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Ali Şîrî (b.y.: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1988), 9/208.

⁶⁹ İsfahânî, *Siyeru’s-Selefi’s-Sâlihîn*, 851; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, 5/135.

elbisesinin kirli olduğunu gördü ve kardeşine -yani halifenin eşine- elbiseyi yıkamasını söyledi. Daha sonra yine görünce ona kızdı. O ise halifenin başka elbisesi olmadığını söyledi.⁷⁰

Ömer b. Abdülazîz'in yönetimdeki başarısı, onun hilafete bakışıyla alâkalıdır. Zira o, yönetimi, bir hırs meselesi yapmamış ve hiçbir zaman şahsî menfaatler peşinde koşmamıştır. Aksine görevde olduğu sürece Allah korkusu her zaman ona yön vermiş ve insanlara zulmederek onların hakkını yemekten çekinmiştir. Kûfe'nin ileri gelenlerinden birisi şöyle demiştir: "Ömer'i Medine'de gördüğümde insanların en iyi giyineni, en güzel koku sürüneni ve en gösterişli yürüyeniydi. Sonra onu halife olduktan sonra gördüm ve münzevi kişiler gibi yürüyordu. Kim sana yürüyüş şeklinin değişmeyeceğini söylerse, Ömer b. Abdülazîz'den sonra artık ona inanma."⁷¹

Ayrıca Muhammed İbn Ka'b şöyle anlatmaktadır: Ömer b. Abdülazîz halife olduğu zaman ben Medine'deydim ve bana haber gönderince yanına geldim. Yanına girdiğim zaman ona baktım ve şaşkın bir şekilde bakakaldım. Bunun üzerine o bana: "İbn Ka'b! Bana önceden hiç bakmadığın gibi bakıyorsun" dedi. Ben: "Şaşkınlığımdan" dedim. Neye şaşırdığımı sordu. "Yüzünün rengine, vücudunun zayıflığına ve saçının haline" dedim. Bunun üzerine o dedi ki: "Sen beni öldükten üç gün sonra -kuyuya sarkıtıldığımda ve burnumdan cerahat ile kanın aktığı zaman- görseydin daha fazla yadırgardın."⁷²

Sonuç itibariyle Ömer b. Abdülazîz'in icraatlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: Beytülmalde hassasiyet, devamlı vakit ve çaba harcamak, işlerde hızlı davranmak, kadı ve vali seçimlerinde hassas olmak, İslâm'ın rûhuna aykırı işlerden uzak durmak, insanlar arasında dengeli olmak ve hurûc edenlerle diyalog kurmak.⁷³

Kendisinden önceki bütün olumsuzluklara dur demeye çalışan ve bu yolda büyük mesafe kat eden Ömer b. Abdülazîz'in vefatından sonra II. Yezîd'in başa geçmesiyle birlikte her şey tekrar eski hâline dönmeye başlamış ve ardından gelen halifelerin benzer olumsuz tavırlarıyla birlikte devletin çöküşü hızlanmıştır. Zira bu dönemde atanan Saîd el-Haraşî ve Eşres benzeri valilerle birlikte siyaset anlayışı değişerek yeniden zulüm üzerine kurulmuş ve yeni Müslüman olmuş 7.000 civarında insan

⁷⁰ Yâfi'î, *Mir'âtu'l-Cinân*, 1/167.

⁷¹ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 27.

⁷² Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 26.

⁷³ Abdullatif, *el-Âlemu'l-İslâmî fî'l-Asri'l-Umevî*, 157.

Semer kant'tan kaçmıştır. Eşres'in Türklerle girdiği savaşlar, hezimetle sonuçlanmış ve büyük askerî kayıplar verilmiştir. Ayrıca Yemenî-Kaysî çekişmesi tekrar başlamış ve ordu günden güne zayıflamıştır.⁷⁴ Sonradan gelen Hişâm b. Abdülmelik gibi yöneticiler devleti toparlama faaliyetlerinde kısmî başarılar elde etmişse de devlet içine giren ur sebebiyle uzun soluklu ıslahatlar görülememiştir.

Sonuç

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de başta Rasûl'üne ve onun şahsında tüm kullarına hitaben şöyle seslenmektedir: “Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla istişare et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.” (Âl-i İmrân 3: 159.) Şüphesiz ki devletler, adalet ve hilim ile hayatîyetlerini sürdürürler. Bu ilkelerin zıddı olan zulüm ve zorbalık ise her zaman devletlerin en başat yıkılış sebebi olmuştur.

Emevî Devleti özelinde düşünüldüğünde, bu ilke bağlamında Ömer b. Abdülazîz ile diğer Emevî halifelerinin yönetim anlayışları arasındaki bâriz fark kendini hissettirmektedir. Zira Hz. Ali'nin şehit edilmesinden ve Hz. Hasan'ın da ümmetin felahı için makamından feragat etmesinden sonra 41/661 yılında Muâviye b. Ebû Süfyân'ın yönetimi devralmasıyla başlayan Emevî yönetiminin, bir devlet için az sayılabilecek 89 yıllık ömründeki en önemli etken de adalet ve müsamaha noktasında yaşanan sıkıntılar olmuştur.

Şüphesiz ki bu hususta bütün Emevî halifelerini aynı ölçüde sorumlu tutmak âdil bir değerlendirme olmayacaktır. Ancak Ömer b. Abdülazîz dışındaki halifeleri, icraat noktasında aynı kefeye koymamakla birlikte genel yönetim anlayışı bakımından aynı kategoride değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Hulefâ-yı Râşidîn'in yönetim anlayışına mümkün mertebe uyma çabasıyla öne çıkan Ömer b. Abdülazîz'in kısa süren hilafeti ise devletin nefes aldığı bir ferahlama dönemi olmuştur. Zira halifenin, meselelere yaklaşımını ve icraatlarını genel olarak değerlendirmek gerekirse; onu, iç bünyedeki organlar arasında yaşanan uyumsuzluk sonucu devletin yaşadığı solunum sıkıntısını görmezden gelerek, yürüttükleri fetih hareketleriyle orantısız bir şekilde bedensel büyümeye odaklanan ve hızla devletin sonunu hazırlayan diğer idarecilerin aksine, iç bünyede yaşanan sıkıntıları tedavi etmeye çalışan bir idareci olarak değerlendirmek doğru olacaktır.

⁷⁴ Yûsuf el-İşş, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, 2. Basım (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1992), 292.

Ömer b. Abdülazîz'den önceki ve sonraki dönem incelendiği zaman, yönetici kesim ile halk arasında sürekli bir anlaşmazlık yaşandığı ve buna dayalı mücadelelerin görüldüğü fark edilmektedir. Kuruluşundan itibaren Emevî yönetimi; Hz. Ali taraftarlarıyla sürekli mücadele etmiş, Cuma hutbelerinde Hz. Ali'ye hakaret etme uygulamasını başlatmış, Hâricîlerle ayrıca mücadelesini yürütmüş, yeniden hortlayan Asabiyet taassubu sebebiyle Arap olmayan Müslümanlara (Mevâlî) ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapmış ve bey'at, şûrâ gibi ilkeleri gerçek fonksiyonundan uzak bir şekilde âtil bırakmıştır. Ayrıca plansız bir şekilde yürütülen fetih faaliyetleri sebebiyle, âdiyet duygusu zayıf ve bilinç düzeyi gelişmemiş vatandaş yapısı, devletin yükünü günden güne artırmıştır.

Hilafete gelmeden önce de bu sorunların farkında olan Ömer b. Abdülazîz, gerekli yetkiye sahip olduktan sonra hiç vakit kaybetmeden çözüm yollarını uygulamaya koymuştur. İlk olarak, zorunlu müdafa durumları hariç fetih hareketlerini yavaşlatan halife; Emevî idaresinin haksız olarak aldığı malları sahiplerine iade etmiş, gösterişten uzak mütevazî bir hayatı tercih etmiş, toplumun muhalif kesimlerini baskıyla sindirmek yerine onlarla diyalog yoluna gitmiş, valiliklere ehil kişileri atamaya çalışmış ve valilerini sürekli teftiş etmiş, yeni fethedilen topraklardaki insanların irşadı için tebliğ faaliyetleri yürütmüş ve toplumsal barış anlamında büyük adımlar atmıştır.

Ömer b. Abdülazîz'in bu siyaseti, kısa zamanda meyvesini vermiş ve devlet, iç bünyede yeniden sağlığına kavuşmaya başlamıştır. Zira onun samimiyetine kanaat getiren tüm muhalif gruplar, kurdukları diyalogdan sonra ona bey'at etmişlerdir. Önceki dönemlerde halifelerden aldıkları cesaret sebebiyle halka zulmeden valiler, sorumluluk bilinciyle hareket etmişler ve sonuçta devletle halkın kaynaştığı bir tablo ortaya çıkmıştır.

Ancak bu güzel tablo, Ömer b. Abdülazîz'in vefatı sonrasında başa geçen halifelerin eski olumsuz uygulamalara dönmeleri sebebiyle tekrar bozulmuş ve sonuçta eski hastalıklar tekrar nüksetmiştir. İç karışıklıkların baş gösterdiği sonraki dönemde kişilerle sınırlı kalan bazı ıslah çalışmaları da uzun soluklu olmamış ve devlet kısa sürede yıkılmıştır.

Netice itibariyle Ömer b. Abdülazîz dönemini, Emevî yönetim sürecinde bir parantez olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Kanaatimizce onun ve diğer Emevî halifelerinin durumu, aynı devleti yöneten ve aynı toplumla muhatap olan yöneticiler bağlamında, adalet ve hilim ilkelerine bağlı yönetimlerle aksi durumdaki yönetimlerin tezahürleri için ideal bir örnek teşkil etmektedir..

Kaynakça

- Abdullatif, Abduşşâfi Muhammed. *el-Âlemu'l-İslâmî fi'l-asri'l-Ümevî*. Kahire: Dâru's-Selâm, 2008.
- Âcurrî, Ebû Bekir Muhammed İbnü'l-Hüseyn b. Abdullah. *Ahbâru Ebî Hafs Ömer ibnu Abdulazîz ve sîretuhû*. thk. Abdullah Abdurrahim Aylân. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1980.
- Asâmî, Abdulmelik b. Hüseyin b. Abdulmelik. *Semtu'n-nücûmi'l-avâlî fi enbâi'l-evâil ve't-tevâlî*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvid. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Atçeken, İsmail Hakkı. "Ömer b. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2002) : 69-88.
- Aydınlı, Osman. *Fethinden Sasaniler'in Yıkılışına kadar Semerkant Tarihi*. İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Cümel min ensâbi'l-eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim İbnü'l-Muğîre. *et-Tarihu'l-kebir*. 8 Cilt. Haydarabat: Dâiratu'l-Me'arif el-Usmaniyye, t.y.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim İbnü'l-Muğîre. *Sahîhu'l-Buhârî*. 9 Cilt. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Cevzî, Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *el-Muntazam fi tarihi'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ - Mustafa Abdulkadir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Dîneverî, Ebû Hanife Ahmed b. Dâvûd. *el-Ahbâru't-tvâl*. thk. Abdülmün'im Âmir. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî-İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâhu, 1960.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim b. Habîb b. Sa'd. *el-Harâc*. thk. Taha Abdurraûf Sa'd - Sa'd Hasan Muhammed. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, t.y.
- Fesevî, Ya'kûb b. Süfyân, *el-Ma'rife ve't-tarih*. thk. Ekrem Ziya el-Umerî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1981.
- İşş, Yûsuf. *ed-Devletü'l-Ümeviyye*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1992.
- İbn Abdülhakem, Abdullah b. Abdülhakem b. A'yen b. Leys b. Râfi'. *Sîretu Ömer b. Abdulazîz alâ ma ravâhu'l-İmam Mâlik b. Enes ve ashâbuhû*. thk. Ahmed Ubeyd, Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 6. Basım, 1984.
- İbn Ebî Hâtîm. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Haydarabad – Beyrut: Meclisu Dâiratu'l-Me'arif el-Usmaniyye, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1952.
- İbn Habîb, Muhammed b. Habîb b. Umeyye b. Amr el-Hâşimî. *el-Muhabber*. thk. Ilse Lichtenstadter. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, t.y.
- İbn Hibbân, Muhammed İbn Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Ma'bed. *es-Sikât*. 9. Cilt. Haydarabad: Dâiratu'l-Me'arif el-Usmaniyye, 1973.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Ali Şîrî. b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1988.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *el-Ma'arif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyye'l-Âmme li'l-Kitab, 2. Basım, 1992.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim b. Ali. *Muhtasarı tarihi Dimeşk li-bni Asâkir*. thk. Rûhiye en-Nahhâs vdgr. 29 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1984.

- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Munî' el-Hâşimî. *et-Tabakātu'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Şahinşah, Ebu'l-Fidâ İmaduddin İsmail b. Ali b. Mahmud b. Muhammed b. Ömer. *el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer*. 4 Cilt. Mısır: el-Matbaatu'l-Hüseyniyye, b.y., t.y.
- İbn Şakir, Muhammed b. Şakir b. Ahmed b. Abdurrahman b. Şakir b. Harun b. Şakir. *Fevâtu'l-vefeyât*. thk. İhsan Abbâs. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1974.
- İbnü'l-Abrî, İbn Ehrûn b. Tûmâ el-Maltî Ebu'l-Ferec. *Tarihu muhtasari'd-düvel*. thk. Antuvan Salihanî el-Yesûî. Beyrut: Dâru'ş-Şark, 1992.
- İbnü'l-Cevzî, Sibt. *Mir'âtu'z-zaman fi tevârihi'l-a'yân*. thk. Muhammed Berakât vdgr. 23 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 2013.
- İbnu'l-Esîr, İzzuddin. *el-Kâmil fi't-tarih*. thk. Ömer Abdusselam Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1997.
- İbnu'l-İmâd, Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. thk. Mahmud el-Arnaût. 11 Cilt. Dimeşk – Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- İbnu'l-Umrânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *el-İnbâ fi tarihi'l-hulefâ*. thk. Kasım es-Sâmarrâî. Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2001.
- İbnü'l-Verdî, Zeynuddin. *Tarihu İbni'l-Verdî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- İsfahânî, Muhammed b. el-Fazl et-Teymî et-Talhî. *Siyeru's-selefi's-sâlihîn*. thk. Kerem b. Hilmî b. Ferhât b. Ahmed. Riyâd: Dâru'r-Râye, t.y.
- Köse, Murtaza. “Sosyal Siyaset Kavramı ve Ömer b. Abdülaziz'in Sosyal Siyaseti”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2010) : 75-97.
- Kurtubî, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb. *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men harrace lehu'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-Sahîh*. thk. Ebû Lubâbe Hüseyin. 3 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Livâ, 1986.
- Makdisî, Mutahhir b. Tahir. *el-Bed'u ve't-tarih*. 6 Cilt. Bûr saîd: Mektebetu's-Sekâfe ed-Diniyye, t.y.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen Ali İbnü'l-Huseyn b. Ali. *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. thk. Abdullah İsmail es-Sâvî. Kahire: Dâru's-Sâvî, t.y.
- Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub. *Tecâribu'l-ümem ve te'âkubu'l-himem*. thk. Ebu'l-Kasım İmâmî. 7 Cilt. Tahran: Serûş, 2000.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim İbnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. neşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. 5 Cilt. Riyâd: Dâru Taybe, 2006/1426.
- Ömer b. Abdulaziz. “er-Risale fi'r-reddi ale'l Kaderiyye”. Çev. Cemalettin Erdemci. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2014) : 192-203.
- Safedî, Salâhuddin Halil b. Aybek b. Abdullah. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. “İlk Dönem İslam Toplumunda Gayrimüslimlerin Yeri: Haklar ve Hoşgörü”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2010) : 99-124.
- Suyûtî, Celeleddin. *Tarihu'l-hulefâ*. thk. Hamdî ed-Demirdaş. b.y.: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 2004.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Tarihu'l-ümem ve'l-mülûk*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407.
- Ulutaş, Yasin. “Ömer Bin Abdülaziz'in Hayatı, Şahsiyeti, Kelâmî Görüşleri ve Kadere Dair Risalesi”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of Divinity Faculty of Hitit University* 16/31 (2017) : 327-362.
- Yâfi'î, Ebû Muhammed Afifuddin. *Mir'âtu'l-cinân ve ibratu'l-yekzân fi ma'rifeti mâ yu'teberu min havâdisi'z-zeman*. thk. Halil el-Mansûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

- Yigit, İsrail. “Ömer bin Abdülaziz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/53-55. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *el-Iber fî haberi men Gaber*. thk. Ebû Hacer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*. thk. Şuayb Arnaût vdgr. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.